

FERDIŠ KOSTKA

Milan Greguš

V tomto roku si pripomíname 130. výročie narodenia stupavského džbankára a keramikára Ferdiša Kostku. Túto významnú osobnosť nášho kultúrneho dedičstva poznajú odborníci ďaleko za hranicami Slovenska. Výrobky Ferdiša Kostku a jeho predchodcov sporadicky zdobia ponúkané kolekcie na európskych aukciách umeleckých diel. Právom, veď ide o výrobky svedčiace o vysokej profesijnej a umeleckej úrovni ich tvorcov. Poznať život a dielo majstra Ferdiša Kostku patrí do „kultúrnej výbavy“ každého Stupavčana.

Stupava je starým hrnčiarskym a džbankárskym strediskom, cech hrnčiarov tu bol založený v roku 1667.¹ Najstaršie zachované výrobky stupavských džbankárov pochádzajú z polovice 18. storočia, signované sú známou stupavskou značkou ST.² V takmer dvestopäťdesiatročnej tradícii tohto remesla v Stupave sa podarilo objaviť vzácne údaje o mnohých džbankároch. K najznámejším patrili rodiny Putzovcov a Kostkovcov. O stupavskej keramike a práci Ferdiša Kostku vyšlo viacero publikácií a desiatky novinových článkov. Najvýznamnejšou prácou je monografia džbankára a zberateľa ľudovej keramiky Heřmana Landsfelda (1899 – 1984). Autor ju nazval *Z dějin stupavské keramiky* a vydal ju vlastným nákladom v roku 1948 pri príležitosti sedemdesiatych narodenín Ferdiša Kostku. Vďaka odborných znalostiam, usilovnému bádaniu v džbankárskych strediskách západného Slovenska a štúdiu cirkevných matrik, sa Landsfeldovi podarilo objaviť viaceré dovtedy neznáme skutočnosti o stupavskom džbankárstve.

Putzovci

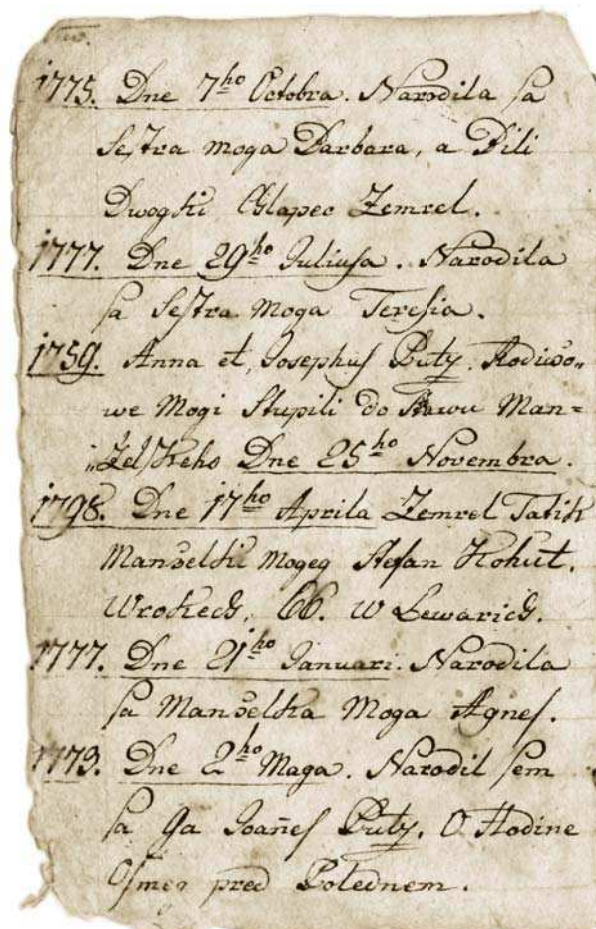
Ferdiš Kostka je pokračovateľom známej a rozvetvenej džbankárskej rodiny Putzovcov (Puczovcov), ktorí si od konca 18. storočia viedli vlastnú rodinnú kroniku v malom zošite s názvom *Poznámenanj naroznenich dítek w manželstwu Joanis et Agnes. Putz*. Ako napovedá názov, do zošitka si Putzovci a priženení Kostkovci zapisovali v záhoráckej slovenčine dôležité rodinné údaje – dátumy sobášov, narodenia a úmrtia členov rodiny. Zaujímavosťou je, že popri dátumoch uvádzali aj pomerne presný časový údaj – hodinu narodenia a skonu. Je však potrebné uviesť, že niektoré záznamy sú odlišné od zápisov v stupavskej cirkevnej matrike. Časové odchýlky v rozmedzí dní vznikli zrejme pri zápise s väčším časovým oneskorením.

Rodinnú kroniku založil Ján Putz (1773 – 1833), ktorý v nej ako prvý zápis retrospektívne uviedol narodenie svojho otca Jozefa Putza 6. marca 1735. V zápisoch potom pokračovali aj ďalšie generácie: Jánov zať Ján Kostka (1796

– 1854), jeho syn Karol (1838 – 1886) a Karolov syn Ján (1861 – 1919). Keď sa Ján odsťahoval do Marianky, zostala rodinná kronika v Stupave a v zápisoch pokračoval jeho najmladší brat Ferdiš (1878 – 1951). Posledné zápisy do kroniky vpísal Ferdišov syn Arnošt, sú venované úmrtiu rodičov. Rodinná kronika je cenná aj z jazykového hľadiska, zachytáva podobu slovenského jazyka v bernolákovskom období, v časoch jeho kodifikácie.

Ferdiš Kostka (1878 – 1951)

Rodinná kronika Putzovcov a Kostkovcov

Pôvod Putzovcov nie je dostatočne objasnený. V literatúre sa často uvádza, že boli habáni a do Stupavy sa prisťahovali v roku 1770 zo Sobotišťa.³ Novokrstenci, zvaní aj anabaptisti či habáni, prišli na naše územie ako protestantskí náboženski exulanti z Moravy v prvej polovici 17. storočia. Pôvodne pochádzali z Nemecka a Švajčiarska, teda z nemeckej jazykovej oblasti. V novom prostredí časom asimilovali s domácim obyvateľstvom a konvertovali na katolícku vieru. Tieto informácie kňazi starostlivo zapisovali do matrik. Landsfeldov prieskum cirkevných matrik však túto tradovanú domnienku spochybnil. V malackej cirkevnej matrike našiel stručnú zmienku o otcovi Jána Putza (1773 – 1833), ktorý bol dovtedy prvým po mene známym členom rodiny Putzovcov. Bol ním džbankár Heinrich Putz pochádzajúci z Malaciek (v inom matričnom zázname je uvedený ako Emerich Putz). Pri jeho mene miestny kňaz neuviedol žiadnu poznámku o jeho habánskom pôvode. Novou skutočnosťou boli aj údaje objavené v matrikách známych džbankárskych stredísk – Zvončína, Ružindolu, Suhej nad Parnou a v Košolnej. Tu sa objavujú členovia rodiny Pucz už v druhej polovici 17. storočia, v matrike Suhej nad Parnou sa vyskytujú aj v nasledujúcom storočí – všetci boli katolíci, zápisy nemali poznámky o ich habánskom pôvode. Zatiaľ sa však nepodarilo objaviť príbuzenský vzťah medzi Puczovcami z východnej strany Malých Karpát

a Heinrichom Putzom z Malaciek, ani zistiť miesto narodenia Heinricha Putza a jeho syna Jozefa.

Landsfeldove objavy nielenže obohatili genealogické bádanie, ale s istotou vylúčili aj habánsky pôvod zatiaľ najstaršieho priameho predka Putzovcov.⁴ O ich domácom pôvode svedčí aj slovenčina so záhoráckymi prvkami, ktorou písal svoje záznamy zakladateľ rodinnej kroniky Ján Putz. V starých habánskych rodinách sa niekdajšie nemecké jazykové prostredie dlho uchovávalo, neraz aj do konca 19. storočia. Rodinná kronika Putzovcov-Kostkovcov sa zachovala dodnes a je uložená v Múzeu Ferdiša Kostku v Stupave.⁵

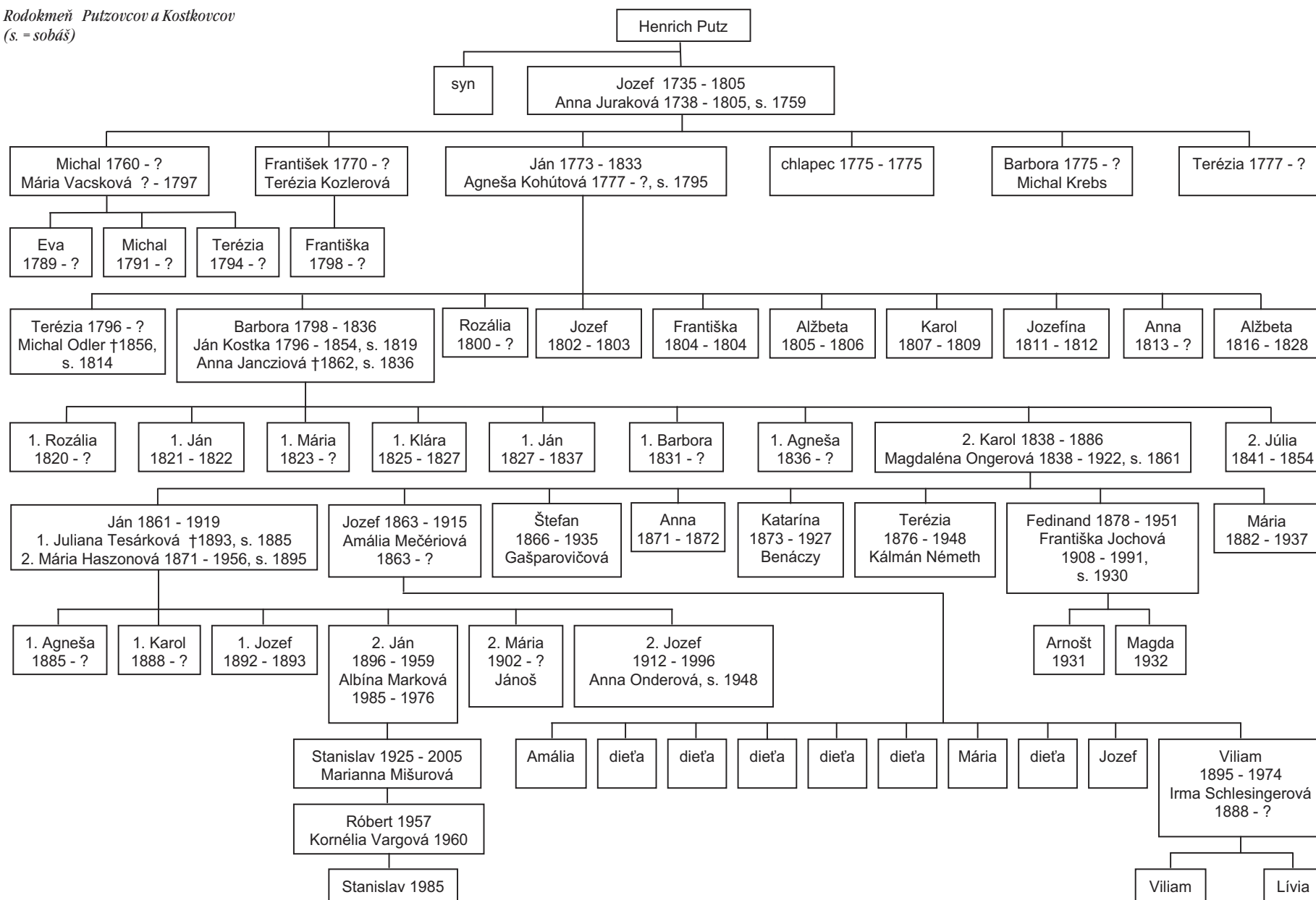
Spomínaný Jozef Putz (1735 – 1805) podľa kúpnopredajnej zmluvy zo 16. júna 1771 zakúpil od Stupavčana Michala Slobodu dom na hornom konci vyse a vedľa Jana Svicza Ležicy za 100 zl. Dom stál na (vtedy širšom) pozemku, kde stojí dnes Múzeum Ferdiša Kostku. S manželkou Annou Jurakovou mal šesť detí. V džbankárskom remesle pokračovali synovia Michal (1760 – ?), František (1770 – ?) a Ján (1773 – 1833), ktorí sa vyučili u otca. Synovia pracovali v otcovej dielni, Michal a František sa po čase zo Stupavy aj s rodinami odsťahovali do Košolnej, významného džbankárskeho strediska pri Trnave. V otcovej dielni zostal pracovať najmladší syn Ján. Osud však nedoprial ani jednému synovi mužských potomkov, ktorí by v tradičnom remesle pokračovali.

V džbankárskych dielnách okrem učňov pracovali aj viacerí tovariši buď v rámci povinnej vandrovky, alebo ako riadni zamestnanci. Cesty tovarišov po západoslovenských džbankárskych strediskách obohacovali tvorbu domácich majstrov o nové prvky a techniky. No nielen to. Matriky nám zanechali svedectvo aj o častých sobášoch medzi cudzími tovarišmi a dcérami domácich majstrov. Bolo to aj v prípade dvoch dcér stupavského džbankárskeho majstra Jána Putza (1773 – 1833), ktoré sa vydali za tovarišov pracujúcich v tunajšej dielni. Staršiu Teréziu si zobral tovariš Michal Odler z Dechtíc. Po sobáši sa s manželkou a dcérou Evou v roku 1817 odsťahoval do Košolnej. Druhá dcéra Barbora sa vydala v roku 1819 za Stupavčana Jána Kostku (1796 – 1854).

Kostkovci

Ján Kostka zostal pracovať v stupavskej putzovskej dielni. Podľa zmluvy z roku 1826 dovolil svokor Jánovi Kostkovi na svojom vlastnom dvore postaviť dom s nasledovnými podmienkami: *domek... na svoju utratu vistawie a ja nejmensi graiczar nanij ne navažil, jedine, že sem jemu w Dowazaniju Materialiach ze statkem napomocz bol, naprotji temu, on nam vssetkim, jak v Remeslu, tak aj v Hospodarstwiu wenkajsim napomocz Spravedlivej jest a žiwit pomaha*. Na oplátku dáva Ján Putz svojmu zaťovi právo voľne disponovať so svojím domom, ponecháva si však právo na svoj vlastný dom a pozemky pri dome.

Ján Kostka si vo svojom novom dome postavil vlastnú pec. Informuje nás o tom jeho žiadosť a následné povolenie z roku 1830, adresované stupavskej vrchnosti – grófke Ernestíne Pálffyovej, rod. Hoyosovej. V neskoršej zmluve

z roku 1834 odstupuje vdova po Jánovi Putzovi starý putzovský dom aj s pozemkom Jánovi Kostkovi za 1 200 zlatých. Podmienkou bolo poskytnutie *výminky* – jednej izbičky pri studni a palivového dreva až do smrti. Tým definitívne prešla putzovská dielňa do majetku džbankárov Kostkocov.

Ján Kostka žil v manželstve 17 rokov, potom Barbora, rod. Putzová zomrela. Ešte v tom istom roku sa znova oženil s Annou Janciovou (Jancziovou), s ktorou mal syna Karola (1838 – 1886), ktorý po otcovej smrti prevzal stupavskú dielňu. Ten v manželstve s Magdalénou Ongerovou (1838 – 1922) splodil sedem detí, predposledným dieťaťom bol syn Ferdiš. Karol Kostka vyučil džbankárskemu remeslu okrem svojho najstaršieho syna Jána aj viacero tovarišov. Zomrel predčasne vo veku 48 rokov.

Ferdiš Kostka

Malý Ferdinand, ktorého rodina a všetci v okolí volali jednoducho Ferdiš, sa podľa matriky narodil 11. októbra 1878 v Stupave. V rodinnej kronike je ale uvedený dátum 14. október, a tak si majster Ferdiš Kostka svoje narodeniny pripomínal po celý život v tento deň. Vyrastal v prostredí otcovej dielne. Voľný čas trávil pomocnými prácami a tvorbou drobných detských figúrok a hračiek, nazývaných *špíleraj*. Ako osemročný stratil otca. Dielňu a starostlivosť o celú početnú rodinu prevzal jeho najstarší, v tom čase už 25-ročný brat Ján. O veľmi ťažkých pomeroch svedčí aj fakt, že v tomto období Ferdišova mama v núdzi predala rodinnú pamiatku – najkrajšie výrobky stupavskej dielne. Na túto udalosť smutne spomínal Ferdiš Kostka aj po desiatkach rokov.

Po absolvovaní ľudovej školy v rokoch 1884 – 1891 nastúpil Ferdiš k bratovi Jánovi ako učeň. Po troch rokoch zložil tovarišské skúšky v dielni vdovy Kittovej v Modre, kde zotrval asi dva mesiace. Neskôr pracoval spolu so starším bratom Jánom v rodinnej dielni v Stupave. V roku 1898 nastúpil na vojenskú službu do Prešporka, dnešnej

Ferdiš Kostka prvý zľava ako vojak c. k. armády

Bratislavy. Po dvoch rokoch bol prevelený do Viedne, kde zostal po ukončení vojenskej služby pracovať ako vandrovný tovariš. V roku 1902 sa vrátil do rodnej Stupavy, pracoval so svojím starším bratom a tovarišmi Františkom Chalúpkom (Halúpkom) a Františkom Chitilom ml. Ako pamiatku na vojenskú službu si Ferdiš Kostka vymodeloval vlastnú podobizeň, postavičku vojaka *Cugsfirera zo 72. pluku*. Túto drobnú plastikú mával po celý život umiestnenú nad džbankárskym kruhom.

Výrobky bratov Jána a Ferdiša Kostku z obdobia spoločného majstrovania v rodinnej dielni vzbudili pozornosť. Vlastné výrobky vystavovali aj na svetovej výstave vo Viedni (1873) a na Národopisnej výstave československej v Prahe (1895), ktorá im otvorila cestu do Čiech a na Moravu. V tomto čase navštívil kostkovskú dielňu stupavský farár Ignác Gond (1841 – 1910). Ako znalec a zberateľ starožitností rozpoznal umeleckú hodnotu ich výrobkov. Vybral niekoľko kusov a zaslal ich do múzea obchodu (*Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum*) a neskôr na milenárnu výstavu do Budapešti (1896). Keramika zo stupavskej dielne bratov Kostkocov vzbudzovala zaslúžený ohlas. Starší Ján vynikal citom pre farby a kreslenie, Ferdiš jemnou modeláciou hlíny. Nasledovala účasť na svetovej výstave v Bruseli (1897), kde získali aj ocenenie. Ján Kostka si do rodinnej kroniky poznamenal rok a miesta výstav, ku ktorým pripojil skromnú poznámku: *malovaný rád sme tam poslali*.

Bratia Kostkovci pracovali spoločne v stupavskej dielni až do roku 1913, keď sa Ján Kostka odsťahoval do blízkej Marianky, kde si založil vlastnú dielňu. Dúfal, že v pútnickej Marianke bude mať väčší odbyť a zlepšiť hmotné zabezpečenie svojej rodiny. O rok neskôr však vypukla prvá svetová vojna. Ján Kostka zomrel krátko po jej skončení na španielsku chrípku.

V ruskom zajatí, návrat domov

V septembri 1914 narukoval Ferdiš Kostka na front. Najprv cestoval vlakom do Krakova, potom peši do Varšavy. Po ôsmich mesiacoch sa v ukrajinských Karpatoch dostal do ruského zajatia. Nasledoval peší pochod do Kyjeva, potom vlakom do Kunguru na hraniciach s Uralom. Odtiaľ sa dostal po trojdňovom pešom pochode do Verchaturie, kde bol vínný sklad. V skromných vojenských podmienkach sa tu vďaka náhode mohol venovať svojej záľube – modelovaniu z hlíny. V drevenej debne vo vínnej pivnici objavil akúsi bielu hlínu. Vymiesil ju a vo voľných chvíľach z nej modeloval zajačikov, psíkov, jelene, rôzne figúrky, ba aj popolníky. Hotové a vysušené výrobky vyložil do okna svojho príbytku, kde vzbudzovali pozornosť domáceho obyvateľstva. Ich záujem a obdiv bol vraj taký veľký, že postávajúci ľudia sťažovali prechádzanie cesty. Na zásah vojenského veliteľstva musel figúrky z okna odstrániť. Ich predaj však predstavoval drobný príjem peňazí, ktorý bol pre vojakov v zajatí veľmi vzácny. A tak Kostkove výrobky po vzájomnej dohode chodil predávať Ferdišov priateľ Fero Lopačovský z Ružindolu na vlastnoručne vyrobenom pulte zavesenom na krku. Ferdišove výrobky sa páčili trhovníkom aj na vzdialenom východe, spoločne si neraz zarobili zopár rubľov. Šťastie

U Kostkocov na dvore, 1928. Zľava Jozef Kostka, Anička Ivanová, Ferdiš Kostka, Františka Jochová, Františka Badurová, sediaca Mária Kostková, stojace Alžbeta Ivanová a jej dcéra Mária.

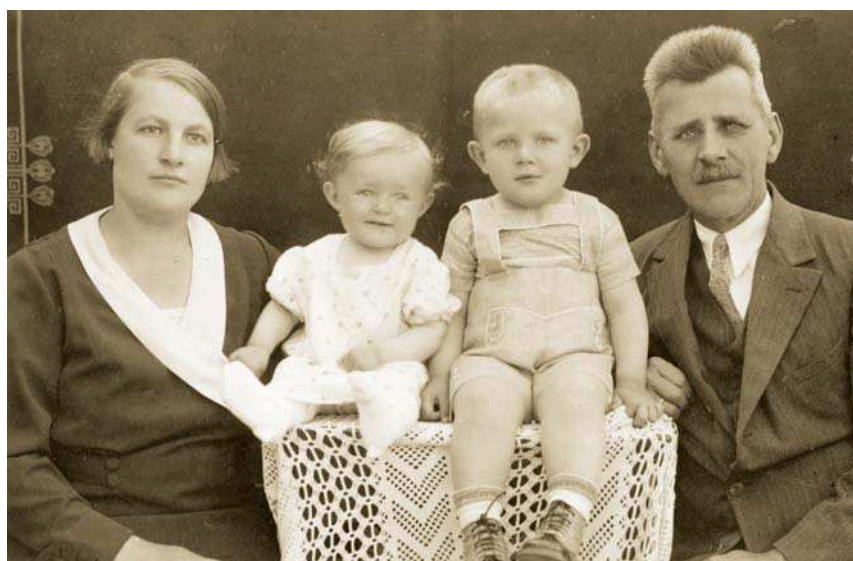
sa od nich odvrátilo, keď Ferdiša preložili pracovať do železiarní. V tomto prostredí ochorel, opuchy nôh si vyžiadali nemocničné liečenie.⁶ Nohy boli pre hrnčiara a keramikára pred elektrifikáciou kruhu rovnako dôležité ako ruky a zrak. Liečba bola našťastie úspešná a Ferdiš ešte v nemocnici z vďaky vymodeloval ošetrovateľovi niekoľko figúrok. Po vyliečení sa vybral domov. Do Bratislavy dorazil vlakom 27. augusta 1918, kde dostal dvojmesačnú dovolenku. S koncom dovolenky skončila prvá svetová vojna, v ktorej zaniklo aj Rakúsko-Uhorsko. Túžobne očakávaný príchod domov priniesol mladému Ferdišovi Kostkovi sklamanie. Vojnové pomery si aj v starostupavskej dielni vyžiadali svoju daň. Dielňa bez majstra a tovarišov zostala opustená a neudržiavaná. Pec bez pravidelného vypaľovania rozmokla, vietor zvalil dokonca aj komín. Doma ho čakala 79-ročná matka a chorľavá slobodná sestra Mária. Brat Jozef zomrel počas vojny v roku 1915, Ján v roku 1919. Núdzne vojnové pomery strávili našetrené peniaze. Situácia nebola jednoduchá, bez pomoci nebolo možné obnoviť džbankársku tradíciu v Stupave. Pomocnú ruku Kostkovi podal Komisariát pre zachovanie ľudových pamiatok na Slovensku, ktorý viedol architekt a propagátor slovenského ľudového umenia Dušan Jurkovič a výtvarník prof. Josef Vydra. Vďaka finančnej podpore komisariátu obnovil Ferdiš Kostka zničenú pec a komín. V dielni sa opäť svojím šumivým zvukom ozval točiaci kruh. Jediným pomocníkom v dielni bola Ferdišova sestra Mária. Napriek svojmu postihnutiu, bolestiam nôh a následne obmedzenému pohybu, sa stala Ferdišovou pravou rukou. Pomáhala nielen modelovať a maľovať, ale prichádzala aj

s námetmi na tvorbu a samostatne vytvorila aj niekoľko figúrok.

Získavanie hliny a práca v dielni

Práci v dielni predchádzalo získanie potrebného materiálu na výrobu. Najprv sa musela nakopať hlina vhodná na modelovanie a vypaľovanie. Kopávalo sa na jar, okolo Veľkej noci. Nájdenie vhodného hliniska, výber hliny a jej triedenie pri kopaní boli veľmi dôležité. Táto činnosť sa vykonávala zväčša len raz do roka a správny výber hliny výraznou mierou ovplyvňoval prosperitu džbankárskej dielne. Hlinisko s dobrou hlinou sa nachádzalo blízko Stupavy, v lokalite *Na dráhach*. Ďalšie dobré hlinisko, ktoré Ferdiš Kostka tiež využíval, bolo v severozápadnom pokračovaní Pažite, v lokalite nazývanej *Na*

spasinku. Hĺbka, v ktorej sa nachádzala dobrá hlina, bola rôzna a závisela od geologického zloženia. Nezriedka sa hrnčiari museli za dobrou hlinou prekopávať do niekoľkokometrovej hĺbky. Pri podkopávaní bočných stien hrozilo zasypanie kopáča zemou, často aj so smrteľnými následkami. Takto nešťastne zomrel v roku 1856 aj Michal Odler, švager Jána Kostku st. Nakopaná hlina sa na vozoch priviezla domov a zložila na dvore, kde sa nechala uležať. Po uležaní nasledovalo jemné triedenie hliny plavením. Ferdiš Kostka používal na plavenie jednoduché zariadenie, ktoré pozostávalo zo suda, hustého sita a tehlami ohradenej plochy. Hlinu nahádzali do suda, zaliali vodou a dreveným miešadlom – veslom – ju dobre rozmiešali. Rozmáčanú hlinu naberali dreveným vedrom a liali cez sito do tehlami či drevom ohradenej plochy – plavidla, zvanej *coringa*. Sitom prekvapkával riedky kal a po jeho usadení prebytočnú vodu vypustili. Odcedený kal v teplom jarnom počasí pomerne

Ferdiš Kostka s manželkou Františkou, rod. Jochovou a deťmi Magdou a Arnoštom

rýchlo tuhol. U Kostkocov bolo zvykom nechať stuhnúť hlinu odležať uskladnením v pivnici pod *prenhausom*.⁷ V remese mali aj ďalšiu zvláštnosť – hlinu plavili aj v zime. Nie však vonku, ale v *prenhause* pri peci. Hlinu cedili do jám a sadnutý kal vylievali na rozpálené tehly, prípadne ho liali na teplú pec po vypálení keramiky. Ako je zrejmé, dôležitou a nevyhnutnou súčasťou džbankárskych dielní bol kvalitný vodný zdroj – studňa. Kostkovci svoju starú studňu v roku 1897 zmodernizovali pumpou. Udalosť považovali za veľmi dôležitú, a preto ju zaznačili aj do rodinnej kroniky: (1)897 o svätej Anne sme robili pumpu, Studnu a koštovala 60 zl.

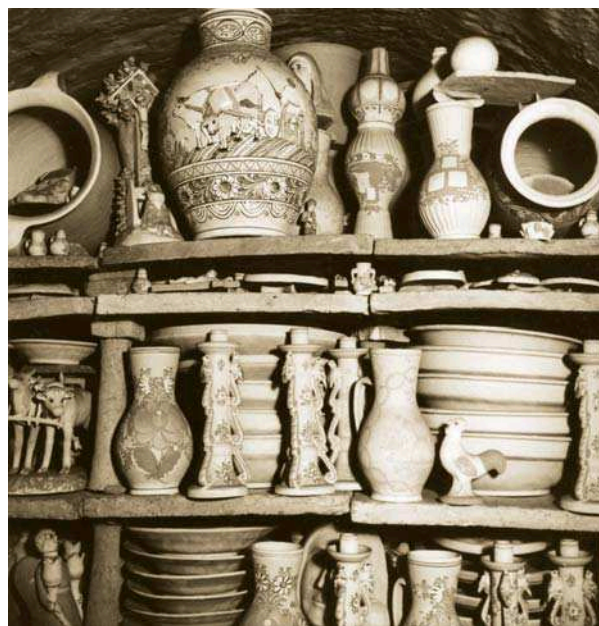
Odležaná hlina sa pred točením na kruhu musela miesiť šliapaním. Z hliny sa odobral väčší kus v tvare koláča široký asi meter a vysoký 30 centimetrov. Nazýval sa *šlapanica* a hrnčiari ho miesili zásadne nohami. Našlapovalo sa celými šlapami, dôraz sa kládol na pravú päť. Jej krúživými pohybmi sa hlina dokola rozotierala. V hline sa tým vytvárali charakteristické kruhové obrazce v niekoľkých radoch za sebou. Šliapanie hliny sa opakovalo dva až trikrát, bezprostredne pred točením nasledovalo ešte jemné miesenie rukami na stole, zvanom *klesponk*. Na kopaní a šliapaní hliny sa zúčastňovala celá hrnčiarska dielňa aj s rodinnými príslušníkmi, o veselosť nebola núdza. Až po dobrom vymiesení hliny ju hrnčiar či džbankár mohol položiť na hrnčiarsky kruh. Kostkovský *verštat*⁸ (dielňa) má dva kruhy. Sú umiestnené podľa starého nemenného pravidla, svetlo na ne dopadá z pravej strany. Kruh umiestnený v rohu patrilo podľa starých tradícií vždy majstrovi, odkiaľ mal dobrý výhľad na celú dielňu. Tu sedával aj majster Ferdiš Kostka. V strede jeho hrnčiarskeho kruhu bol vydlabaný kresťanský kríž. Pred začatím práce ukazovákom nakreslil do stredu kruhu kríž, vyslovil vetu *v mene Božom začínam*, a nakoniec skrížil pracovné náradie. Až potom začal pracovať. Hlinu v požadovanom množstve umiestnil do stredu kruhu, na tzv. hlávku. Hlinu ubil rukou a povytlačal tak z nej jemné vzduchové bubliny, ktoré sa do hliny dostali miesením. Ferdiš

Kostka, rovnako ako jeho predkovia, točil hrnčiarsky kruh nohou. Džbankári tieto odrazy nohou na spodný poháňací kruh nazývali kopy. Do počiatkových kopov na rozkrútenie kruhu boli zapojené obe nohy, pravou nohou kopal džbankár dopredu, ľavou nazad pod seba. Kruh postupne nabral rýchlosť, ktorú stačilo počas práce udržiavať už len pravou nohou. K hline sa pridávala voda, aby bola tvárnejšia a mohla sa vyformovať do homoľovitého tvaru. Homoľovitosť kužel sa intenzívnym tlakom stlačal späť na hlávku až kým nedosiahol tvar plochého valca. Týmto sa z hliny vytlačili posledné zvyšky vzduchových bublín a trhlín. Plochý valec bol základom pre vytáčanie nízkeho riadu – tanierov a misiek, ale aj vysokého – džbánov a črpkov. Celá činnosť si vyžadovala dokonalú synchronizáciu práce rúk a nôh, každý hrnčiar mal pri modelovaní hliny svoje charakteristické hmaty. Telo pracovalo v ladnom pravidelnom pohybe a v tichom sústredení. Vidieť, ako pod rukami vzniká, rastie, rozširuje sa a zužuje hlina až do žiadaného tvaru, je v skutku úchvatným divadlom a vypovedá o majstrovstve tvorcu. Točenie na kruhu voľnou rukou patrí medzi najťažšie práce džbankárskeho remesla. Vytočený riad majster odrezal od kruhu tenkým drôtom a odložil na policu, zvanú *krišt*. Pri džbánkoch nasledovalo uchatenie, pridávanie ušiek na držanie. Po preschnutí a následnom vypálení nasledovalo glazovanie, maľovanie a opäť vypalovanie. Postupy záviseli od požadovaného výsledného výrobku. Fajansa si vyžadovala vysokožiarové farby, ktoré sa nanášali priamo na zaschnutú polevu (glazúru). Pri inej technológii sa poleva vypálila a až potom sa na ňu naniesla maľba, ktorá sa opäť vypalovala.

Veľkým majstrovstvom bolo namiešanie vhodnej polevy a farieb na maľovanie. Museli odoláť vysokým teplotám a po vypálení si zachovať lesk a požadovaný odtieň. Prvotnou úlohou glazúry, okrem dekoratívnej funkcie, bolo spevniť povrch výrobku a zamedziť jeho nasiakavosť. Paleta vysokožiarových šmelcových farieb má štyri základné farby: modrú, žltú, zelenú a mangánovofialovú. Receptúry na ich

Prenhaus

Ukážka naloženia pece

prípravu boli rodinným tajomstvom a dedili sa. V Múzeu Ferdiša Kostku sú zachované staré písané receptúry na prípravu farieb, ktoré sa používali v tunajšej dielni. Prísady do farieb sa mleli v kamennom mlynčeku – žarnove, ktorý bol umiestnený v *prenhause*, v miestnosti, kde stála pec. Dôležitou zložkou farieb bol *cinoš*. Dával fialovú farbu, pripravoval sa spaľovaním olova a cínu v tégliku na ohni. Žltá farba sa získavala pridaním zomletých hrdzavých železných pilín. Štetce sa pripravovali zo zvieracích chlupov, na jemnú maľbu sa používali štetce z chlčkov vyrastajúcich na ušiach hovädzieho dobytku. Opísať všetky technologické postupy v džbankárskej dielni je nad rámec tohto príspevku, prípadní záujemcovia ich nájdu v odbornej literatúre.

Podľa spomienok Ferdiša Kostku práca v dielni začínala v zime o šiestej hodine ráno a trvala do pravého poludnia, s krátkou prestávkou na raňajky o ôsmej hodine. Obedňajšia prestávka trvala hodinu a už od jednej popoludní sa pracovalo až do siedmej hodiny večer (pri sviečkach), s prestávkou na jedlo o štvrtej. V lete bol pracovný režim podobný, pracovalo sa však už od piatej hodiny ráno, večer sa neraz práca pretiahla aj do ôsmej večer. Jediný pravidelný voľný deň, okrem veľkých cirkevných sviatkov, bol v nedeľu.

Vypaľovanie v peci

Džbankári plnili pec osvedčeným spôsobom. Riad sa nesmel vzájomne dotýkať a musel dokonale vyplniť objem pece. Nahustený riad v peci lepšie udržoval a sáľal teplo. Jednotlivé kusy sa ukladali na keramické police. Maľované taniere sa ukladali na seba a oddeľovali podložkami, zvanými *krédle*. Dôležité bolo najmä dobré naloženie pece, riady sa nesmeli počas výpalu pohnúť. Zaujímavosťou je, že v minulosti boli ľudové figurálne výrobky pre džbankárov len okrajovou záležitosťou. Príležitostne modelovanými figúrkami určenými pre pobavenie vyplňali posledné prázdne miesta v peci.

Kachlička s obrázkom Ferdiša Kostku. Foto: Milan Greguš, 2008.

Pec po naložení bolo treba uzavrieť. Vstup stupavskej habánskej pece sa pred výpalom vždy zamuroval. V práci džbankára mal oheň fatálnu funkciu. Od vypaľovania závisel úspech niekoľkomesačnej práce. Staré pece na tuhé palivo sa nedali regulovať ako dnes, všetko záviselo od skúseností a zručnosti majstra. Džbankárske dielne preto zdobili obrázky svätého Floriána, ochrancu proti požiaru. Majstri boli neraz mimoriadne veriaci ľudia, ich práca sa nezaobišla bez ľudovej poverčivosti, ktorá mala korene v starej pohanskej viere v magickú silu ohňa. Napríklad v čase vypaľovania sa nesmeli k peci priblížiť žena. Majstri verili, že v ich prítomnosti sa riad v peci skrúti a zle vypáli.

V peci sa kúrilo suchým bukovým, jedľovým a borovicovým drevom. Vypaľovanie bolo finančne náročnou záležitosťou, ročne sa naň spotrebovalo pomerne veľké množstvo kvalitného dreva. Vypaľovanie trvalo 14 až 17 hodín a malo niekoľko fáz. Pec v dnešnom Múzeu Ferdiša Kostku je postavená podľa vzoru starých habánskych pecí a v súčasnosti je už jedinou tohto druhu v Európe.⁹ Ide o takzvanú horizontálnu muflovú pec, ktorá mala nepriamo vykurovanú komoru, zvanú *mufla*. Od *čelesna* (ohniska) ju oddeľoval *štondr* (stienka), vypaľovaná keramika sa tak nedostala do styku s ohňom ani dymom. Popod *muflu* viedli *pecové jarky* (kanáliky), do ktorých sa dlhým ohreblom nahrňali z ohniska žeravé uhličky. Ich úlohou bolo sáľat teplo zospodu.

Ferdiš Kostka sa naučil *páliť* od svojho staršieho brata Jána. Priebeh vypaľovania zapísal Heřman Landsfeld takto: *Do čelesna sa naložia polená, na ne suché triesky a slama. Po zapálení slamy sa oheň prežehnal a nasledovalo pozvoľné vyhrievanie pece. Teplota sa postupne zvyšovala, do pece sa prikladalo pomaly – len po jednom polienku, zvanom oštippec. Keď sa napríklad zapáli ráno o piatej hodine, už o jedenástej hodine sa nakladá plné čelesno oštipcov a k poludniu štondr dostáva od vysokého žiaru belavú farbu. To už je v priestore pred štondrom z ohňa*

Kachlička s obrázkom Ferdiša Kostku. Foto: Milan Greguš, 2008.

Humorná postavička Francek znáša zlaté dukáty
Foto: Milan Kubíček, 2008.

slušná kopa dreveného uhlia, ktorá sa musela rozhrabať dlhým dreveným ohreblom, nahrabať do pecových jarkov, takmer až ku komínu. To je najťažšia práca pri pálení v starej džbankárskej peci. Po zhrabovaní uhlia musel palič opatrne pozorne naložiť plné česno už len tenkými polienkami. Pec po takomto tučnom súste dreva silne zahučala, prúd horúceho vzduchu sa predieral uloženým riadom až k šedlovej stienke pod komínom a tu veľkou rýchlosťou sa preťahoval tehlovými otvormi a veselo šľahal vysoko do komína. Od tejto doby sa muselo prikladať do pece po každom vyhorení ohňa v česne do každého pecového jarku až 25 tenkých a rovných polienok. Bolo to skutočne telocvičné umenie, otvorom veľkým 45 x 30 cm a takmer 4 metre dlhým, muselo polienko

Babka a dedko. Foto: Milan Greguš, 2008.

preletieť až na koniec pecového jarku, kde bola stienka z tehál, ktorá mala za úlohu tlmiť príliš veľký ťah. Takto sa polienka hádzali až do skončenia vypaľovania do 17. až 19. hodiny večer – podľa akosti dreva a vplyvu počasia. Ak vrchná časť pece nedostatočne hriala, hádzal majster do pece staváky, keď slabo hriali boky pece, hádzal polienka zvané križáky. Kostkovci v Stupave, na rozdiel od iných džbankárov, nevyfahovali z pece počas pálenia skúšobné vzorky, spoliehali sa výlučne len na svoju dlhoročnú skúsenosť. Žiaru ohňa posudzovali podľa jeho sfarbenia. Na pozorovanie rozpálenia keramiky slúžilo malé okienko, ktorým majster sledoval jej sfarbenie počas pálenia.

Po vychladnutí pece, čo trvalo dva až tri dni, nasledovalo vyberanie vypálenej keramiky, zvané *vyberačka*. Túžobne očakávaný koniec prác bol neraz naplnený aj obavami, tejto činnosti sa zúčastňovali všetci zamestnanci dielne. Postavili sa do radu a po jednom si podávali vypálené výrobky. Naukladaný riad na keramických doskách sa musel vyberať systematicky, aby nedošlo k jeho zrúteniu. Preto bol touto prácou poverený len skúsený tovariš. Hotovú vypálenú keramikú očistili od *krédlú* a uložili v *prenhause*. Tu vystavený tovar, ktorý nebol vyrobený na zákazku, si mohol záujemca obzrieť a zakúpiť.

Obdobia slávy stupavskej dielne

Podľa odborníkov „zlaté“ obdobie stupavskej dielne Putzovcov spadá do 18. storočia, keď vyrábala na objednávku pálfyovského panstva luxusný a dobre platený tovar na spôsob holičskej rokokovej fajansy. Ďalším charakteristickým výrobkom boli ľudové džbány (svadobné, krstné, cechové) a črpáky s vyobrazením oráčov a veselíacich sa chlapov pri zábave. Toto vrcholné obdobie sa skončilo v roku 1830, keď prestal pracovať Ján Putz. Nasledoval úpadok, predchádzajúcu úroveň sa už nepodarilo obnoviť. Príčin bolo viacero. Prispela k tomu hospodárska kríza, ktorá po roku 1820 otriasala celou Európou ako dôsledok vyčerpávajúcich

Huslista. Foto: Milan Greguš, 2008.

napoleonských vojen. Druhým faktorom bol nástup kapitalizmu. Eudoví džbankári nevedeli konkurovať novým a najmä lacným továrenským výrobkom, ktoré zaplavovali trh – smaltovanému riadu a veľkovýrobe českého porcelánu. Tým strácali zákazníkov aj v nižších sociálnych vrstvách. Druhá polovica 19. storočia bola pre mnohé dielne priam krízová. Karol Kostka (1838 – 1886) sa mal čo oháňať, aby uživil svoju početnú rodinu. Včas pochopil, že úžitkovou keramikou už nemôže konkurovať, a tak svoju dielňu preorientoval na umeleckoremeselnú tvorbu. Kostkovci v tomto čase vyrábali prevažne džbáňky na svätenú vodu, medailóniky s Pannou Máriou Tálenskou, kropeničky, reliéfy s umučením Krista – jednoducho tovar, ktorý išiel na odbyt v neďalekom pútnickom Mariatáli, dnešnej Marianke. Toto miesto navštevovali ľudia zo širokého okolia a v džbáňkoch si odnášali domov vodu z miestneho prameňa, ktorej pripisovali liečivé účinky.

Koncom 19. storočia prepukol medzi zberateľmi záujem o staršie ľudové keramické práce. Obchodníci so starožitnosťami, agenti a priekupníci ich často vyhľadávali vo vidieckych domácnostiach a vykupovali. Dopyt však presahoval ponuku, a preto si ich falzifikáty objednávali priamo u výrobcov – potomkov starých hrnčiarских majstrov. Krátky čas tak pracoval Karol Kostka so synom Jánom a ten po otcovej smrti s bratom Ferdišom. Vyrábali napodobeniny prác svojich dedov a signovali ich starším letopočtom a značkami *H, HL, G, GK*. Z dnešného pohľadu ide o falzifikátorstvo, v ktorom išlo, prirodzene, o zisk. Koncom 19. storočia bola ľudová keramika ešte „živá“, jej umeleckú a kultúrnu hodnotu začali odborníci len dokumentovať a vyhodnocovať, a preto tieto praktiky nemožno posudzovať z dnešného pohľadu. Pravdou však zostáva, že viacero múzeí a zberateľov vlastní takéto falzifikáty. Odborná verejnosť sa na tento jav už vtedy pozerala s nevôľou. Vyhотовovanie napodobením malo však aj svoju svetlú stránku. Mnohé majstrovské kusy zostali dodnes zachované aspoň v kópiách,

Napodobenina starých prác, tanier značený značkou a letopočtom G. 1760. HL. Foto: Milan Greguš, 2008.

ktoré odborníci rozlíši od originálu. Táto práca bola však pre Ferdiša Kostku len bezvýznamnou epizódou v jeho umeleckej tvorbe.

Povzbudený úspechmi na svetových výstavách a podporovateľmi prof. Josefom Vydrom a Dušanom Jurkovičom, sa začal zaoberať viac figurálnou tvorbou. Prvé skúsenosti v tejto oblasti získaval už v mladšom veku, keď podľa vzoru starostupavských prác vyhotovoval fajansové rokokové figurky Číňanov a Číňaniek, záhradníčok s veľkými klobúkmi, kropeničky v podobe sv. Veroniky, cukorničky, kávové súpravy, žaby, ryby a podobne. V jeho tvorbe sú zastúpené všetky druhy džbankárskej techniky, ktorú majstrovsky ovládal. Talent majstra Ferdiša Kostku sa však nemohol uspokojiť len s opakovaním tvarov a výtvarných

Žobrák. Foto: Milan Greguš, 2008.

Okopávanie vinohradu. Foto: Milan Greguš, 2008.

Pohreb Ferdiša Kostku

motívov. Veľká pozorovacia schopnosť a modelovacia zručnosť si vyžadovala viac autorskej tvorby, ktorú zužitkoval vo figurálnej tvorbe. Príležitostné figúrky robieval už jeho otec Karol Kostka, známa je jeho figurálna séria *Vojenská hudba infanteristov*, zhotovená okolo roku 1880. Ferdiš Kostka si uvedomil hodnotu rázovitého stvárnenia ľudových postavičiek. Námety čerpal z bežného života v rodnej Stupave. Všade tam, kde oko bežného roľníka či remeselníka videlo len všedné každodenné výjavy, majster Kostka nachádzal námety pre svoju tvorbu. Tak vznikali postavičky žien mútiacich maslo, oddychujúcich poľovníkov, žobrákov prosiacich o almužnu, pracujúcich vinohradníkov a roľníkov či muzikantov. Zaujímavou je aj séria *Džbankárska práca*, v ktorej zobrazuje celý postup výroby v rodinnej džbankárskej dielni od kopania hliny až po predaj zákazníkovi. Pre vtedajšie Vlastivedné múzeum (dnes Slovenské národné múzeum) ju objednal Josef Vydra a dodnes je pýchou jeho keramických zbierok.¹⁰ Starí džbankárski majstri nevedeli teoreticky nič o geológii, chémii, sochárstve, výtvarnom umení alebo vypaľovaní a tavení. Všetky svoje vedomosti získavali praxou a experimentovaním. Ich práca bola výsledkom skutočného majstrovstva a talentu.

Pri príležitosti 70. narodenín Ferdiša Kostku a neskôr pri udelení titulu národný umelec, zhotovil desiatky kvalitných fotografií Vincenc Vrána (1906 – 1995).¹¹ Zachytil na nich majstra Kostku pri práci, v kruhu rodiny, nafotografoval jeho dielňu, rodný dom a keramiku. Vincenc Vrána, rodák z Korytej na Morave, často spolupracoval s Heřmanom Landsfeldom, bol redaktorom jeho publikácií, v ktorých uplatnil aj svoje fotografie.

Svojrázne figúrky Ferdiša Kostku aj po rokoch pútajú svojou jedinečnosťou, v ktorej sa odráža majstrovstvo a umelecká osobnosť ich tvorca. Postavičky formoval zásadne len voľnou rukou. Začínal trupom, z ktorého vytiahol hlavu. Osobitne sformované ruky a nohy prilepil k trupu a celú figúrku jemne premodeloval. V malbe figúrok prešiel od počiatočného precízneho maľovania detailov k vlastnej jednoduchšej forme.

Všetky Kostkove figúrky sú charakteristické svojou jemnosťou a zároveň zemitosťou. Majstrovsky vedel zobraziť dynamiku postavičiek, čo sa prejavilo najmä na figúrkach stvárňujúcich ľudí pri práci. A práve figurálna tvorba Ferdiša Kostku vrátila stupavskej dielni zašlú slávu. Kostkove osobité drobné figúrky, v ktorých zachytil aj mnohých Stupavčanov, obdivuje celá Európa.

Ako však vraví staré príslovie, doma nie je nikto prorokom. V čase majstrovania Ferdiša Kostku mala dielňa dvoch pracovníkov, a preto sa v peci páliło len tri či štyrikrát do roka. V dobovej dennej tlači sa zachovali správičky o núdzných pomeroch v starej stupavskej dielni a problémoch, s ktorými sa musel Ferdiš Kostka boríť. Publikované boli podporné výzvy, ktoré nabádali kupovať práve čerstvo vypálenú keramiku a tým zachrániť existenciu stupavskej keramickej dielne.¹² Na sklonku druhej svetovej vojny bola pec opäť poškodená otrasom pri výbuchu neďaleko spadnutej leteckej bomby. Poškodenie pece malo na vypaľovanie fatálny vplyv, prúdenie spalín z ohniska do komína stratilo ťah. Závada sa ukázala pri vyberaní vypálenej keramiky, ktorá následkom zadymenia sčernela. Džbankárskym zvykom bolo zle vypálenú keramiku porozbíjať a zakopať na vlastnom pozemku. Žiaden majster nechcel ponúkať na predaj nekvalitný výrobok. Dnes sú takéto hromadné nálezy džbankárskych črepov cenným materiálom pre historikov. Črepy nielenže lokalizujú džbankársku usadlosť, pomáhajú aj datovať jej činnosť. Ferdiš Kostka zadymenú keramiku na naliehanie záujemcov nezničil. Paradoxne sa stala veľmi žiadanou a celý výpál sa veľmi rýchlo predal.

Po vojne sa v novinách objavila prosba o poskytnutie olova a cínu, v tom čase nedostatkových surovín potrebných na *cinoš*.¹³ Napriek oprave sa nepodarilo poškodenú pec obnoviť do pôvodného stavu. Neujala sa ani nová elektrická pec, ktorú pre majstra Kostku zakúpilo a inštalovalo novozriadené Ústredie ľudovej umeleckej výroby (ÚLUV). Po vojne si Ferdiš Kostka s manželkou Františkou postavili v prednej časti pozemku od ulice nový dom. V starom rodinnom dome a v *prenhause* je od roku 1968 zriadené Múzeum Ferdiša Kostku.

Aj v novom modernom dome sa našlo miesto pre uplatnenie džbankárskeho majstrovstva. Na návrh manželky pomaľoval Ferdiš Kostka rôznymi motívmi biele kachličky, ktoré lemujú sokel steny vstupnej miestnosti a schodisko.

Národný umelec Ferdiš Kostka

Po viacerých domácich, ale aj medzinárodných výstavách a oceneniach, objednávkach pre prezidentskú kanceláriu, národné múzeá a galérie, bol Ferdišovi Kostkovi na sklonku života udelený titul národný umelec. Stal sa

tak prvým nositeľom tohto nového najvyššieho ocenenia v Československu. Oznámenie o udelení titulu zaslal do Stupavy listom predseda vlády Zdeněk Fierlinger:

Majstre, mám česť Vám oznámiť, že sa vláda Československej republiky, oceňujúc vaše životné dielo na poli umeleckej keramiky vo svojej schôdzi dňa 25. júna 1946 uzniesla udeliť Vám čestný titul národného umelca. Blahoželám Vám úprimne k tejto pocte a prajem Vám do ďalšieho života a umeleckého tvorenia veľa zdaru.

Praha, 27. júna 1946.

Predstavitelia obce, popredné osobnosti a žiaci základnej školy pripravili Ferdišovi Kostkovi v kine na Zemanskom slávnostnú akadémiu. Miestni živnostníci venovali Ferdišovi Kostkovi pohodlné kreslo, dnes umiestnené v dielni múzea. V posledných rokoch života chorľavel, no pracoval takmer do svojich posledných dní. Zomrel v bratislavskej nemocnici 28. júla 1951 vo veku nedožitých 73 rokov. Posledná

rozlúčka s majstrom Ferdišom Kostkom bola prvým štátnym pohrebom v Stupave. Pochovaný je na starom rímskokatolíckom cintoríne v Stupave, autorom náhrobku s bustou je jeho synovec, sochár Jozef Kostka (1912 – 1996).

Stupavská džbankárska tradícia má bohatú a zaujímavú históriu, na ktorú môžeme byť hrdí. Dielo majstra Ferdiša Kostku preslávilo naše mesto ďaleko za hranicami a právom patrí do rodinného striebra Stupavy. Udržiavať a pestovať keramikársku tradíciu pomáha dnes Stupavčanka Iveta Vacháľková. V jej dielni si môžu záujemcovia vyskúšať krásu a náročnosť tohto prítažlivého remesla. V blízkej Záhorskej Bystrici na habánske tradície vo svojej dielni nadväzujú Peter Lužák a Tatiana Homolayová.

Autor ďakuje pani Magde Kostkovej a jej dcére Anne Gorbárovej za pomoc pri zostavovaní článku a zapožičanie rodinných fotografií.

Poznámky

- 1 Faust, O.: Zo starých zápisníč mesta Bratislavy. Bratislava 1933, s. 163 – 165.
- 2 ST je skratka obce Stupava, nemecky Stampfen, maďarsky Stomfa.
- 3 Güntherová-Mayerová, A.: Slovenská keramika. Martin 1942; na symbolickom znamení hrnčiarskeho cechu, ktorý v roku 1928 vymodeloval a osadil do fasády rodného domu Ferdiš Kostka, je uvedený rok založenia stupavskej dielne, letopočet 1714.
- 4 Podľa cirkevných matrik boli v Stupave usadení aj habáni. Najstaršie záznamy z rokov 1687, 1688, 1693 a 1699 sa týkajú katolíckeho krstu habánskych detí.
- 5 Malokarpatské múzeum v Pezinku, pobočka Múzeum Ferdiša Kostku v Stupave. Za možnosť študovať rodinnú kroniku ďakujem riaditeľke Malokarpatského múzea PhDr. Dane Kopálovej.
- 6 Heřman Landsfeld označuje chorobu termínom „cinka“, ktorý však označuje sivý zákal oka. Možno ide o ľudový názov, ktorý má súvis s cínom, prípadne zinkom, ktorý sa spracovával v železiarni. V publikácii J. Alexyho je uvedené, že ochorel na skorbut.
- 7 Nemeckým slovom prenhaus či brennhaus (správne brennhaus) bola označovaná stavba, kde sa nachádzala džbankárska pec, čomu nasvedčuje aj slovenský preklad – ohňový dom, paliareň. Súčasťou stavby bola aj miestnosť pred pecou, ktorá slúžila na vystavenie hotových výrobkov.
- 8 Ide o slovenskú skomoleninu nemeckého slova werkstatt, v preklade miesto, kde sa niečo vyrába, majstrovská dielňa.
- 9 Bude potrebné overiť žiadosť a následné povolenie na stavbu pece z roku 1830 pre Jána Kostku, ktoré vo svojej monografii o F. Kostkovi uviedol H. Landsfeld. Ak by sa táto informácia potvrdila, môžeme podľa tohto dokumentu datovať výstavbu Kostkovej pece do roku 1830.
- 10 Sté výročie narodenia Ferdiša Kostku, národného umelca. In: Kronika obce Stupava 1978, nestráňované. Archiv MÚ Stupava.

- 11 V roku 1997 o učiteľovi, maliarovi a fotografovi V. Vránovi nakrútil krátky dokumentárny film Brána slunce režisér Ondřej Kepka.
- 12 J. V.: Stupavská ľudová keramika. Slovenský denník, 20. december 1933; Nezabúdajte na stupavskú keramiku! Slovenský denník, 16. december 1933.
- 13 Národná obroda, 5. júl 1946 a 10. júl 1946.

Literatúra

- Landsfeld, H.: Z dejín stupavskej keramiky. Sedmdesiatka národného umelca, džbankára Ferdinanda Kostky. Strážnice 1948.
- Landsfeld, H.: Lidové hrnčířství a džbankářství. Praha 1950.
- Slovenský biografický slovník III. Martin, Matica slovenská, 1989, heslá Kostka Ferdiš, Ján a Karol.
- Güntherová-Mayerová, A.: Ferdiš Kostka. Bratislava, Tvar 1953.
- Michalides, P.: Ferdiš Kostka. Bratislava, Pallas 1977.
- Fabry, R.: Národný umelec Ferdiš Kostka. Bratislava, Tatran 1950.
- Alexy, J.: Osudy slovenských výtvarníkov. Bratislava 1948.
- Erdélyi, V. – Mader, J.: Stupava. Stupava 1969, s. 41 – 44.
- Rada, P.: Slabikář keramika. Praha, Grada Publishing 1997.
- Batala, O.: Svět z hlíny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1973.